

PEDAGOGIK MAHORAT

6
2020

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

6-son (2020-yil, dekabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2020

PEDAGOGICAL SKILLS**The scientific-theoretical and methodical journal****# 6, 2020**

The journal is submitted to the list of the scientific journals applied to the scientific dissertations for **Pedagogic** and **Psychology** in accordance with the Decree of the Presidium of the Ministry of Legal office of Uzbekistan Republic on Regulation and Supervision of HAC (The Higher Attestation Commission) on December 29, 2016.

The journal was founded in 2001.

The journal is published 6 times a year

The journal is registered by Bukhara management agency for press and mass media in Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

e-mail: ped_mahorat@umail.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Ph.D. of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov. **Deputy Editor:** Ph.D. of Economics, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade. **Editor:** DSc, Asst. Prof. Alijon R. Khamraev

Doctor of Economics Sciences, Prof. Obidjan X. Xamidov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Uzakbai Sh. Begimkulov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Mels Kh. Mahmudov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Holby I. Ibrahimov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Abdurashid Ch. Choriev

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. M. Mahmudova

Ph.D. of Psychology, Prof. Sharif R. Baratov

Ph.D. of Psychology, Prof. Azim M. Jabbarov

Ph.D. of Psychology, Prof. Rano I. Sunnatova

Ph.D. of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Ph.D. of Psychology, Prof. Vladimir G. Morogin (Abakan, Russia)

Ph.D. of Psychology Sciences, Prof. Olga A. Belobrikina (Novosibirsk, Russia)

Ph.D. of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraine)

Ph.D. of Technical sciences, Prof. Shavkat M. Mirzaev

Ph.D. of Technical sciences, Prof. Mukhtor R. Amanov

Ph.D. of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Ph.D. of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Ph.D. of Philology, Prof. Shoiran N. Akhmedova,

Ph.D. of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Ph.D. of Historical Sciences, Prof. Shadman A. Khaitov

Ph.D. of Historical Sciences, Prof. Halim H. Turaev

Ph.D. of Economics, Prof. Nasir M. Mahmudov

Ph.D. of Economics, Prof. Mukhammadjon T. Butaboev

Ph.D. of Biological Science, Prof. Sulaymon B. Buriev

Ph.D. of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Ph.D. doctor of philosophy in economics Otabek S. Kahhorov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Fayzullo M. Kasimov

Ph.D. of Psychology Sciences, Prof. Ulugbek. S. Jumaev

ўзига ишончлилик сифатларига мутаносиблик ёки номутаносиблик кўрсаткичларининг намоён этилиши билан боғлиқлигини кўрсатади. Жумладан, қайд этилган мутаносиблик кўрсаткичларининг ортиб бориши, шахсидаги психологик ҳимоя имкониятларининг тобора кенгайиб боришига олиб келиши мумкинлиги ўз тасдиғини топди.

Республикамизда олиб борилаётган ислохотларнинг барчаси, энг аввало, инсон шахси ва унинг манфаатларини ҳимоя қилишга, қолаверса, ҳар бир шахснинг ижтимоий-психологик тараққиётини таъминлашга қаратилган.

Республикада қўлга киритилган натижаларга таянган ҳолда, мамлакатимизда ҳозирги замон илғор психологияси ютуқларини ҳаётга татбиқ этиш заруриятини ҳисобга олиб, шахслардаги психологик ҳимоя жараёни билан боғлиқ ҳолатларни тўғри тушуниш, тадқиқ қилиш ва унинг бугунги ёшларимизни тарбиялаш ишидаги улушини оширишга қаратилган қуйидаги амалий тавсиялар ишлаб чиқилмоқда.

1. Бугун республикамизда фаолият юритаётган **фавкулотда вазият ходимлари, ёнгин хавфсизлиги ходимлари ва экстремал ҳолатларга тушиб қолган шахслар** билан ҳамкорликда шахслар учун зарур бўлган ишлар дастурини тузишлари ва шу дастурга мос психологик ҳимоя жараёнини ўрганишга қаратилган тадбирларни белгилашлари зарур.

2. Республикамизда фаолият олиб бораётган психологларга психологик хизмат талабларини ўрганиши, таҳлил қилиш ва тадқиқ қилишнинг маҳсули ўлароқ, психологик хизматнинг иш мазмунини ташкил этувчи “Низом”га қўшимча равишда амалиётчи-психологлар бажариши лозим бўлган қуйидаги вазифалар тавсия этилмоқда:

- фаолият ва индивидуал имкониятлар ўртасидаги адекватликнинг қай даражада таркиб топтирилаётганлигини аниқлаш; ҳар бир шахсдаги меҳнат фаолиятини муваффақиятли бажариш билан боғлиқ индивидуал услубни аниқлаш; меҳнат фаолияти жараёнида ҳар бир шахснинг ўзини-ўзи муваффақиятли идора қилишнинг таъминланиши билан боғлиқ меъёрий ҳиссий фаоллик кўрсаткичларини аниқлаш имкониятлари яратилмоқда;

- ота-оналар, тезкор хизмат ходимлари, ўртасида психологик ҳимоя имкониятлари ва истиқболлари хусусида махсус тушунтириш ишларини олиб бориш талаб этилади;

- ҳар бир шахс учун характерли бўлган фаолиятдан қониқишга нисбатан психологик ҳимоя иерархиясининг қарор топтирилишига хизмат қилувчи, ривожлантирувчи коррекцион ишлар режасини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш керак бўлади;

- ҳар бир шахснинг психологик ҳимоя имкониятларидан келиб чиқиб, меҳнат фаолияти талабларини бажариш билан боғлиқ муваффақиятларга эришиш, айти пайтда, турли хил муваффақиятсизликларга учрамаслик учун тегишли яққа ҳолдаги маслаҳатлар бериб бориш билан бирга, мазкур шахснинг фаолиятга нисбатан муваффақиятли индивидуал услубни ривожлантириш учун тегишли шарт-шароит яратилишини таъминловчи тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўйлаймизки, мазкур вазифаларнинг мунтазам равишда амалга оширилиши психологик ҳимоя самарадорлигини таъминлашда, айти пайтда, шахсдаги психологик ҳимоя омилларини тадқиқ қилиш билан боғлиқ экстремал вазиятларда психологик хизмат самарадорлигини тақозо этади.

Демак, экстремал вазиятларда шахсни ўрганиш ва унга психологик таъсир қилиш механизмларидан хабардор бўлиш ҳар бир амалиётчи психологдан жуда катта маҳорат талаб этади.

Адабиётлар

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. -М., 2015.
2. Myers D.G. Psychology. Ninth Edition. - Worth Publishers, 2010. - 910 p.
3. Баротов Ш.Р. Психологик хизмат: Магистрлар учун дарслик. – Т.: “Наврўз”, 2018. – 344 б.
4. Авезов О.Р. ва бошқ. Шахс психологияси. -Б: “Дурдона”, 2019.
5. Кокс Т. Стресс. Пер. с англ. -М.: “Медицина”, 1981.
6. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. Пер. с англ. -М.: “Медицина”, 1960.

Ҳалим ҲАСАНОВ

Бухоро давлат университети
музыка кафедраси ўқитувчиси

ЎҚУВЧИЛАРДА МУСИҚИЙ ТАСАВВУРЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АҲАМИЯТИ

Ушбу мақолада шахсда муסיқий тасаввурларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши, ривожланиши ва миллий муסיқий тасаввурлар сифатида қайта шаклланишида қизиқиши ва мотивацион омилларнинг моҳияти ёритилган.

Калит сўзлар: муסיқа фольклори, эмоционал-психологик кечинма, перцепция, феномен, субъектив қарашлар.

В этой статье описывается содержание мотивации и мотивации в восприятии, изменении, развитии и трансформации музыкального воображения человека как национального музыкального эскиза

Ключевые слова: музыкальный фольклор, эмоционально-психологический опыт, восприятие, феномен, субъективные взгляды.

This article describes the content of motivation and motivation in the person's perception, change, development, and transformation of musical imaginations as a national musical sketch.

Key words: music folklore, emotional-psychological experience, perceptions, phenomenon, subjective views.

Муסיқий тасаввурларни шакллантириш жараёни педагогика ва психология фанининг муҳим вазибаларидан биридир. “Тасаввур вокелик предметлари ва ходисаларнинг ҳиссий - яққол, умумлашган образи бўлиб, бу предмет ва ходисаларнинг сезги органларига бевосита таъсирсиз ҳам онгда сақланиб қолади ва такрор ҳосил бўлади, тасаввур онгнинг зарур элементидир. Чунки, у тушунчаларнинг маъно ва мазмунини доимо нарсаларнинг образи билан боғлайди ва айни вақтда онга предметларнинг ҳиссий образлари билан эркин равишда иш кўриш имкониятини беради” [2] - дейилади.

Муסיқий тасаввур тушунчаси орқали шахсда халқ муסיқаси ҳақида олдинги тажриба асосида шаклланидиган кўргазмали образлар тушунилади. Муסיқий мазмун оҳанглар образлари билан ифодаланади ва уни англаш, кечинмалар тарзида идрок этиш орқали ушбу муסיқа ҳақида маълум тасаввурлар шаклланади. Муסיқий тасаввурлар тизими ўқувчи шахсининг халқ муסיқаси ҳақидаги умумий тушунчалари, мумтоз муסיқа, халқ муסיқасининг оммавий жанрлари (муסיқа фольклори), миллий чолғу созлари, халқ чолғу куйи, кўшиқларининг ривожланиш қонуниятлари ва асарларининг шакл тузилиши, миллий муסיқий безаклар ва миллий зарб усуллар ҳақидаги тасаввурлардан ташкил топади, Ушбу тизимнинг ҳар бир соҳаси (психологик, ижтимоий-психологик, муסיқий-психологик, ижтимоий, эстетик, бадий, тарбиявий, йўналтирувчи ва ҳ.к.) ўзаро узвий боғлиқдир.

Муסיқий тасаввурлар ҳажми шахсининг муסיқага нисбатан муносабатини белгилайди, яъни, тасаввурлар мавжуд тушунчалар характерида намоён бўлади. Халқ муסיқасидаги ўзига хос миллий ва тарбиявий хусусиятларнинг эмоционал-психологик кечинма сифатида индивид, гуруҳ ёки яхлит ҳолда олинган миллат онгида акс этадиган кўргазмали образлари мажмуасини муסיқий тасаввурлар сифатида таърифлаш мумкин. Халқ муסיқа асарларининг ўзига хос хусусиятлари: миллий усул - ритмлар, миллий муסיқий безаклар, миллий чолғу созларининг товуш ҳосил қилиш ва тембр хусусиятлари орқали миллий характер хислатларини ифодалаши, ижровий имкониятлари, асарлар шаклининг тузилиши, миллий куй ривожланиши қонуниятларининг шахс онгидаги инъикоси, кўшиқлар матни орқали миллий, этник турмуш тарзи ва миллий қадриятларнинг ёркин тасвирланишида намоён бўлади. Шу билан бирга, бизнингча, муסיқий тасаввурлар шаклланиши айрим ижтимоий-психологик омилларга, жумладан:

1) кичик мактаб ёшидаги болалар ва ўсмирларнинг муסיқага нисбатан шаклланиган муносабати меъёрига;

2) халқ муסיқасига нисбатан қизиқишлар мавжудлиги;

3) халқ муסיқаси тарғиботига;

4) ижтимоий муҳитда халқ муסיқасига нисбатан мавжуд муносабат хусусиятларига;

5) маънавий тарбия мазмуни ва савиясига;

б) оиланинг ижтимоий нуфузи ва халқ муסיқасига нисбатан муносабати меъёрига боғлиқлигидир.

Шубҳасиз, юқоридаги омиллар яхлит суратда турли ёш, индивидуал ва ҳудудий хусусиятларга мансуб ўқувчиларнинг муסיқий идроки сифатига таъсир этиб, айтиш жоизки, уларда муסיқий тасаввурлар шаклланишида асосий рол ўйнайди.

Демак, муסיкий тасаввурлар шаклланиши ўқувчиларда, аввало, миллий қадриятларимиз намунаси сифатидаги халқ муסיқасининг бадий, тарбиявий имкониятларини англаш ва миллий чолғу созларимизга нисбатан ижобий муносабат яратилиши жараёни бўлиб ҳисобланади.

Ижтимоий ривожланиш натижаси уларок, миллий муסיқа маданиятида янги замонавий йўналишлар (театрлаштирилган кўшиқ, видеоклиплар, фонограмма билан кўйлаш), жанрлар (бир неча юз киши ижро этадиган оммавий байрам композициялари, рақслар, миллий балет) ва услублар (миллий эстрадада умумжаҳон амалиётидаги ҳамда миллий чолғу созларини омихта ҳолда куйлаш, дostonхонлик, шунингдек, Хоразмча, Бухоро ва Сурхондарё ижро услубларининг миллий эстрададаги ўзига хос талқини яратилиши ва бошқалар)нинг шаклланиши кузатилмоқда. Бу эса шахсда халқ муסיқа асарларидаги ижтимоий-бадий мазмуни ҳамда замонавий (электрон) чолғуларнинг товуш имкониятлари борасида шаклланидиган тасаввурларнинг янги, ўзига хос ижтимоий-психологик хусусиятларини намоён этмоқда:

1. Ўқувчи муомалада бўладиган (тинглайдиган ва куйлайдиган) муסיқа асарларининг жанр, услуб ва йўналишлари ўзгариши билан унинг муסיкий тасаввурларида ҳам ўзгаришлар рўй бериши мумкин.

2. Янгича услуб талқинида, яъни умумжаҳон амалиётидаги чолғу созлари ва миллий чолғуларни омихта ҳолда кўллаш орқали шаклланаётган тасаввурлар асарлар ижросидаги товушлар мажмуаси ва тембрининг тингловчилар турли гуруҳлари ва ҳар бир шахсда ўзига хос руҳий-ҳиссий таъсир кўлами орқали намоён бўлади.

3. Ижтимоий ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларнинг янги муסיкий йўналиш, жанр ва услубларда ифодаланиши орқали шаклланидиган тасаввурлар ўзининг ижрочилари сони, товушлар диапозони, ўзига хос ижро мароми билан ифодаланидиган, соф миллий чолғулар жўрлигида ижро этиладиган асарлар орқали шаклланидиган тасаввурлардан фарқ қилади.

4. Муסיкий тасаввурлар шахс муסיкий тажрибаси ва халқ муסיқасига нисбатан муносабатлари маҳсулдир.

5. Улар халқ муסיқасига нисбатан жамиятда мавжуд турли ижтимоий қарашлар, фикрлар, баҳоларнинг шахс онгида акс эттирилишини таъминлайди.

6. Ҳар бир шахс, ижтимоий гуруҳ ва миллат онгида муסיкий тасаввурлар шаклланиши - уларда миллий ғурур, миллий онг ва миллий ўзликни англаш хусусиятларини қарор топтиришга кўмаклишиши мумкин.

Муסיкий тасаввурлар функциялари ҳақида сўз юритганда, аввало уларнинг билиш функциясини таъкидлаш лозим. Чунки индивид онгида турли даражада шаклланидиган ҳар қандай муסיкий тасаввур асар мазмунини билишга қаратилгандир. Иккинчи функцияси - таҳлил этиш бўлиб, идрок этилган халқ муסיқаси намуналари ҳаётий тажриба (апперцепция) орқали онгдаги маълум асарлар билан таққосланади ва унда ифодаланган бадий воқеликка ижтимоий баҳо берилади. Баҳолаш субъектив қарашлар асосида амалга оширилса-да, унда ижтимоий муносабат меъёри акс этади. Учинчи функцияси эса йўналтириш бўлиб, асарда шахсий мазмунни англашга кўмаклашади ҳамда ижтимоий фаолиятда маълум рол ўйнайди. Муסיкий тасаввурларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши, ривожланиши ва миллий муסיкий тасаввурлар сифатида қайта шаклланишида такрорлаш усули ҳам муҳим рол ўйнайди. Бироқ, қайта-қайта идрок қилинаётган муסיқа асарлари тингловчи ёки тингловчилар гуруҳи учун ҳам эмоционал, ҳам интеллектуал аҳамиятга эга бўлиши керак. Масалан, бугунги кунда муסיкий тасаввурлар шаклланиши мотивлари сифатида ўзбек миллий эстрада муסיқаси турли ижтимоий қатламлардаги тингловчиларда кўпгина ҳолларда фақатгина ҳиссий аҳамиятга эга. Ушбу асарлар ҳақида кенг ва тўлақонли эмоционал тасаввурлар мавжудигини эса такрорлаш натижаси сифатида баҳолаш мумкин, чунки миллий эстрада намуналари радио ва телевидение орқали кенг тарғиб этилади. Халқ муסיқасининг ўқувчи-ёшларда тинглаш фаолияти мотивлари сифатида намоён бўлиши ва уларда муסיкий тасаввурлар шаклланиши учун ушбу такрорлаш, қайтариш усулидан фойдаланиш ижобий аҳамиятга эга. Шунингдек, муסיкий тасаввурлар шаклланишида ёш, индивидиал ва худудий хусусиятлар муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, ёш хусусиятлари ўқувчиларнинг муסיкий билим ва тажрибаси билан боғлиқ бўлганлиги учун турли ёш гуруҳларида тасаввурлар шаклланиши меъёри фарқли хусусиятларга эга бўлади. Мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларда эмоционаллик асосида, яъни асарнинг ҳиссий таъсирига берилиш, ҳиссий идрок этиш орқали унга баҳо бериш тарзида амалга оширилади.

Ўсмирлик ёшида эса муסיкий тасаввурлар шаклланиши асарнинг ички тузилиши, унинг мазмун-моҳиятига кириб бориш орқали амалга оширилади. Шундай қилиб, муסיкий тасаввурлар шаклланиши босқичлари сифатида куйидагиларни кўрсатиш мумкин: